

ДО ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИСЯЖНОГО

THE ISSUE OF LIABILITY JURORS

Щерба В.М.,

*здобувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

У статті розглядається роль суду, що у сучасних цивілізованих, правових і демократичних державах є невід'ємною складовою системи правового захисту особи, її прав і свобод. В Україні процес демократизації політичної системи, створення основ правової держави спричиняє необхідність докорінної реорганізації форм і методів діяльності всіх правових інститутів, добровільних об'єднань, пов'язаних із захистом прав і законних інтересів громадян. Також зроблені відповідні висновки щодо даної проблематики.

Ключові слова: відповідальність, присяжний, суд, кримінальний процес, політична система.

В статье рассматривается роль суда, являющегося в современных цивилизованных, правовых и демократических государствах неотъемлемой составляющей системы правовой защиты личности, ее прав и свобод. В Украине процесс демократизации политической системы, создание основ правового государства вызывает необходимость коренной реорганизации форм и методов деятельности всех правовых институтов и добровольных объединений, связанных с защитой прав и законных интересов граждан. Также сделаны соответствующие выводы, касающиеся данной проблематики.

Ключевые слова: ответственность, присяжный, суд, уголовный процесс, политическая система.

This paper deals with that in the modern civilized, legal and democratic state court is an integral part of the legal protection of a person's rights and freedoms. In Ukraine, the process of democratization of the political system, laying the foundations of the rule of law entails the need for a radical reorganization of the forms and methods of all legal institutions and voluntary associations related to the protection of rights and legal interests of citizens. Also made the appropriate findings on this subject.

Key words: responsibility, juror, court, criminal proceedings, the political system.

Актуальність теми. У наш швидкоплинний час радикальні зміни, мабуть, неможливі без сильних поштовхів ззовні або зсередини якогось явища.

У сучасних цивілізованих, правових і демократичних державах суд є невід'ємною складовою системи правового захисту особи, її прав і свобод. В Україні процес демократизації політичної системи, створення основ правової держави спричиняє необхідність докорінної реорганізації форм і методів діяльності всіх правових інститутів і добровільних об'єднань, пов'язаних із захистом прав і законних інтересів громадян. Одне з найважливіших місць у цьому процесі посідає вдосконалення судової влади, на яку Конституція України покладає здійснення правосуддя в цивільних і кримінальних справах.

Виклад основного матеріалу. Судова влада є однією з трьох гілок державної влади, її діяльність спрямована на захист прав людини, забезпечення соціальної стабільності та режиму законності в державі, що має реалізовуватися виключно засобами правового характеру. Судова влада виступає як незалежний інститут, зобов'язаний діяти згідно з Конституцією і законами України. Саме в цьому проявляється державно-владна сила судової влади, яка не повинна нехтувати своїми принципами, а має завжди діяти в ім'я закону і справедливості. Саме висока місія суду сприяє розбудові громадянського суспільства, фізичні та юридичні особи якого користуються широким колом прав і свобод, а всі їх взаємовідносини базуються на основі права.

Основний Закон України закріплює визначальні засади верховенства права та правової держави, які

юридичними засобами мають реально забезпечувати максимальне здійснення, охорону й захист основних прав і свобод людини та громадянина. Стаття 55 Конституції України визначає, що права і свободи людини і громадянина захищає суд. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Як зазначалося вище, основним завданням суду є забезпечення захисту прав та інтересів громадян. Відповідно до законодавства на суд не покладається обов'язок з забезпечення доказів. Нині суд виступає повністю як односторонній суб'єкт, хоча він має поводитись як арбітр, надаючи кожній із сторін можливість скористатися гарантованими законом правами щодо рівності сторін у судовому процесі, правами, що гарантують можливість надання.

Сьогодні неможливо із впевненістю говорити про те, що суди об'єктивно вирішують судові справи. Досить часто складається враження, що суди є повністю залежними від виконавчої влади і тому не можуть забезпечити змагальності в судовому процесі. В багатьох випадках у справах сторонами є громадянин і державний орган, а оскільки суд також є державним органом, то в одній особі поєднується відповідач і арбітр, що фактично є неможливим. З цього приводу самі представники судової системи зазначають, що органи виконавчої влади пропонують організаційно забезпечувати суди, починаючи при цьому від рекомендації кандидата на посаду з контролю за діловодством. А це, звичайно ж, призведе до контролювання виконавчою владою всього судочинства.

За таких обставин суд не може бути двостороннім арбітром. Не слід забувати, що правосуддя виконуватиме покладені на нього функції тільки тоді, коли здійснюватиметься відповідно до закону, на основі встановлення об'єктивної істини за фактично перевіреними обставинами справи, а не тільки в певних межах і на підставі переконання судді в їх наявності. Судове рішення є найважливішим актом здійснення правосуддя, покликаним забезпечити права і свободи громадян. Воно має базуватися на доведених обставинах, а не на покликаних сумніннях чи на будь-яких інших подібних підставах. Тому перед тим як винести рішення, суд має передусім додержуватися вимог щодо його законності й обґрунтованості. Рішення є законним тоді, коли суд, виконавши всі умови процесуального законодавства і всебічно перевіривши матеріали справи, вирішив справу відповідно до норм матеріального права, що застосовуються до даних правовідносин, а за їх відсутності – на підставі законів і правових нормативних актів, що регулюють подібні відносини. Суд має захищати порушені права, тому він покликаний якомога повно встановити ті обставини, що дозволяють йому дати правильну оцінку всього фактичного складу. Він зобов'язаний не обмежуватися наданими матеріалами й поясненнями, а використовувати усі передбачені законом заходи для всебічного, повного й об'єктивного встановлення дійсних обставин справи, прав та обов'язків сторін. Всебічне з'ясування обставин справи означає, що суд має з'ясувати всі питання у справі – як на користь, так і проти сторони.

У розділі VIII «Правосуддя», в статті 127 Конституції України закріплено, що правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні [1, с. 35].

Як зазначав В.В. Мельник, правосуддя – це обумовлений процесуальною формою суду присяжних процес об'єктивного, повного і всебічного дослідження в змагальному кримінальному процесі питань винуватості та вироблення з цих питань у нестандартних морально-конфліктних ситуаціях правильного і справедливого вердикту, що відповідає імперативам тверезого розуму й суспільної гуманістичної совісті [2, с. 515].

Справжнє внутрішнє переконання присяжних щодо винуватості підсудного може бути вироблено лише на основі всіх безпосередньо досліджених у суді доказів, доводів, встановлених на їх основі обставин справи, що розглядається. Якщо їх недостатньо для встановлення істотних обставин справи і формування внутрішнього переконання присяжних щодо винуватості підсудного, то присяжні не мають права ані за законом, ані за совістю визнавати підсудного винним.

Саме слово «присяжні» говорить про те, що ці люди дають присягу з приводу того, що виноситимуть вердикт (колективне рішення щодо того, винний чи не винний у скоєному злочині обвинувачений) об'єктивно і справедливо. Це накладає відповідальність на присяжних у кожному судовому процесі (передусім перед їх власною совістю)

судити відповідно до закону. В нашій судовій системі суддя один раз у житті дає обіцянку дотримуватись закону при винесенні рішення чи ухвали. Існують статті в процесуальному кодексі, за якими суддя має судити чесно й об'єктивно, але його відповідальності за цими статтями не передбачено. Натомість присяжні несуть моральну відповідальність за людські долі, і ця відповідальність помножується на кількість присяжних. Присяжний є серйозним контролером діяльності професійного судді при розгляді конкретної справи.

Немотивований виправдувальний або обвинувальний вердикт з питань винуватості, що виробляється у ході правосуддя (чи доведено, що певне діяння мало місце; чи доведено, що це діяння вчинив підсудний; чи винний підсудний у вчиненні цього діяння), відрізняється від довільного або формального правосуддя тим, що присяжні засідателі вирішують ці питання правильно і справедливо ще тоді, коли в результаті об'єктивного, повного і всебічного дослідження обставин, що підлягають доказуванню (мотив, спосіб здійснення злочину тощо), на основі безпосередньо вивчених у судовому засіданні даних і настанов головуючого вони внутрішньо переконуються в логічній неминучості та моральній обов'язковості виправдувального або обвинувального вердикту, тобто у тім, що таке рішення відповідає «правді-істині» (юридичній правді) і «правді-справедливості» (моральній, або життєвій, правді) [3, с. 246].

При розгляді справи у суді присяжний повинен виконувати свої обов'язки чесно і неупереджено, за порушення обов'язків присяжного головуючий вправі своєю постановою відсторонити його від подальшої участі в розгляді справи.

Міркувань може бути багато, але судова практика доводить, що правосуддя стане більш справедливим тільки тоді, коли декілька осіб, не пов'язаних клановими узами, які вперше зібралися у складі колегії присяжних тільки на суді, які мають незалежне життєве судження, візьмуть його із своєї життєвої практики і застосують при винесенні рішення про винність чи невинність обвинуваченого. І тоді дуже складно реалізувати «домовленість» із присяжними за декілька годин до судового засідання.

При правильній організації підготовчих заходів до проведення судових засідань ніхто, крім судді та водія службового автомобіля, який здійснює доставку присяжних до будівлі суду, не має знати імена, адреси й телефони присяжних з метою забезпечення неспотвореного сприйняття ними всіх обставин справи, їх безпеки та щоб виключити можливість шантажу, підкупу присяжних або погроз на їхню адресу. Ці дві особи мають нести відповідальність при розголошенні інформації про присяжних. В ідеалі присяжні навіть не повинні знати один одного, щоб виключити можливість спільних узгоджених дій за попередньою домовленістю. В перервах між судовими засіданнями присяжним бажано не спілкуватись ні між собою, ні з іншими особами, за винятком, можливо, членів своєї сім'ї.

Суди присяжних існують у багатьох країнах світу і є досить різними. Наприклад, американська система суду присяжних передбачає, що присяжні самостійно без участі професійного судді вирішують питання факту – чи мала місце подія злочину, і чи винен у цьому підозрюваний. Німецька система також передбачає існування суду присяжних, але у змішаному складі, коли ці питання разом із суддею в нарадчій кімнаті вирішують і присяжні [4].

Суд присяжних – це конституційне право громадян, яке потребує детальної процесуальної регламентації.

Головна проблема, як свідчить практика, полягає в тому, щоб присяжні були ізольовані від коментарів у справі. Для винесення справедливого вердикту їх необхідно максимально ізольовати від засобів масової інформації. А також варто наголосити на підвищенні професіоналізму прокурорів та адвокатів. На думку В. Лебедева, підготовлений прокурор, який володіє риторикою, може зробити свою справу так само, як і підготовлений адвокат [5].

Як свідчить досвід РФ, насамперед, необхідно:

- забезпечити безпеку присяжних і членів їх сімей;
- роз'яснювати відповідальність присяжних за невиконання своїх обов'язків, зокрема за вчинення корупційного правопорушення.

Достатньо приплатити шести присяжним з двадцяти учасників суду присяжних, і виправдувальний вердикт гарантований (за законом, якщо голоси в нарадчій кімнаті розділилися навпіл, вердикт виноситься на користь підсудного). Щоб схилити присяжних на свій бік можуть застосувати певні прийоми як прокурор, так і адвокат.

Так, в Росії при відборі колегії у справі терористки М. державний обвинувач відхилив кандидатуру одного із запрошених, тому що той був чеченцем за національністю та мусульманином за вірою. На процесі по вбивству С. захисник запитав у присяжних, як вони ставляться до Б. Березовського (обвинувачений та організатор вбивства були його колегами по партії «Ліберальна Росія»). Ті, хто до Б. Березовського ставилися погано, були відсіяні.

На самому процесі використовуються також психологічні прийоми. Наприклад, адвокати радять своїм підзахисним приходити на суд з Біблією в руках. Нерідко ці прийоми спрацьовують, бо присяжні судять серцем, а не розумом [6].

Необхідно зазначити, що при імплементації кримінальних процесуальних норм інших країн у вітчизняне законодавство потрібно враховувати менталітет, правову культуру та свідомість громадян.

Так, експерти Ради Європи у своєму висновку щодо відповідності нового КПК України Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод зазначили, що суд присяжних, безумовно, сприяє зміцненню процесуальних гарантій обвинуваченого, гарантує здійснення таких засад, як змагальність сторін, усність провадження, безпосередність та рівність учасників у судовому розгляді, однак потрібно переглянути обмежену сферу застосування суду присяжних [7, с. 54-55].

Певна інформація про присяжного вже є в суду, оскільки вона збирається під час відбору його для здійснення правосуддя. Однак і вже відома інформація, і невідома (наприклад, про стосунки з особами, які беруть участь у процесі) може бути з'ясована також під час судового провадження. Такі відомості збираються для перевірки можливої участі присяжного під час судового розгляду. Якщо такі обставини будуть з'ясовані, тоді можна заявити відвід такої особі (ст. 75 КПК). Головуючий може вимагати від присяжного подання іншої необхідної інформації про себе [8, с. 208-209].

Незважаючи на те, що присяжний виступає як суддя під час судового розгляду, він повинен дотримуватися порядку в судовому засіданні і виконувати розпорядження головуючого.

Неявка без поважних причин на судові засідання народного засідателя і присяжного вважається неповагою до суду. За порушення цих обов'язків на присяжного постановою головуючого може бути накладене грошове стягнення в розмірі до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Постанова про накладення грошового стягнення виноситься в судовому засіданні і оскарженню не підлягає.

Дотримуючись принципу незмінності складу суду (ст. 319 КПК), присяжний зобов'язаний перебувати постійно під час судового розгляду у залі судового засідання [8, с. 597].

Для недопущення втручання у роботу присяжного, виключення впливу на його свідомість та зміну думки щодо провадження, яке розглядається, без дозволу головуючого присяжному забороняється спілкування з особами, які не входять до складу суду, щодо суті провадження, процесуальних дій, що здійснюються під час нього. У зв'язку з цим у судах мають бути створені такі умови, які б дозволяли присяжним виконувати свої функції (місця у залі судового засідання як для основних, так і запасних присяжних, кімнати відпочинку тощо).

Також присяжному забороняється розголошувати будь-які відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження і стали йому відомі у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Кримінальний процес України декларується як змагальний (сторони самостійно обстоюють свої інтереси і для цього можуть використовувати всі передбачені КПК засоби (ст. 22). Переконання присяжного щодо обставин кримінального провадження ґрунтуються на відомостях, які надані сторонами, тому він не може збирати докази самостійно поза судовим засіданням. Цим присяжний підмінитиме сторони, виконуючи не властиві йому функції.

Деякі науковці при вирішенні питання про недоліки та переваги суду присяжних висловлювали побоювання, що суд присяжних, керуючись емоціями, буде виносити виправдувальні вироки. Але як свідчить досвід інших держав, зокрема Японії, за півтора року існування суду присяжних не був винесений жодний виправдувальний вирок.

У Російській Федерації спостерігається скорочення кількості клопотань про розгляд справи су-

дом присяжних, що пояснюється наступними причинами:

1) певною мірою репресивністю судів присяжних, які постановляють обвинувальний вердикт;

2) обмеженими можливостями щодо оскарження вироку, постановленого на підставі вердикту;

3) позицією адвокатів, які не володіють прийомами ведення процесу в суді присяжних та не рекомендують таку форму судочинства своїм підзахисним;

4) проблемами організаційного характеру, що виникають на практиці під час формування колегії присяжних, що призводить до порушення строків, тяганини [9].

Оскільки судове пізнання судом присяжних базується на принципі змагальності, воно є більш об'єктивним. Як слушно зазначає Р. Марченко, «кому зараз потрібна промова адвоката в процесі? Щоб не говорив представник, головуєчий одразу зупинить його з проханням говорити «лише по суті та лаконічніше». Все просто: судді не вигідно витрачати час, оскільки його позиція вже сформована й, що ще жакливіше, іноді не ним самим!» [10].

Видатний адвокат А.Ф. Коні зазначав: «Цей суд (присяжних), що облагороджує народну мораль та слугує провідником народної правосвідомості, мусить закріпитися у нашому житті. Цю надію варто плекати й щодо молодих юристів, яким доведеться зіткнутися з оцінкою доказів цим судом. Необхідно пам'ятати, що суд присяжних, як і будь-яка установа, має свої недоліки. Але виправляти їх потрібно без гніву, осліплення та зверхності, відрізняючи недолі-

ки інституту присяжних від помилок окремих осіб. Необхідно ставити питання, а чи все зроблено для цього суду з боку законодавця, який його створив?» [11]. Такий об'єктивний підхід до оцінки суду присяжних є цілком справедливим. На певні недоліки у судовому пізнанні присяжними об'єктивної істини вказував також О. Тоні, який стверджував, що присяжні можуть поділяти упередженість звичайних людей проти непопулярних верств населення, тому інколи розгляд справи одним або кількома суддями може бути більш справедливим [12].

В умовах боротьби з корупцією саме суд присяжних може збалансувати систему, побудовану владою. Тому цей інститут в Україні конче необхідний.

Сама методологія судового пізнання судом присяжних відмінна від пізнання професійним судом, вона будується на загальнонародських критеріях, цінностях, традиціях. Включення до колегії присяжних осіб різної статі, різного вікового цензу, професійної, релігійної, національної належності дасть змогу розширити можливості сприйняття події, що стала предметом розгляду суду.

Підкреслимо, що лише науковий підхід до питань методології судового пізнання присяжними в Україні сприятиме забезпеченню якісного правосуддя. Адже наукове знання скеровує та регулює практику. Тому, виходячи з таких позицій, варто детально досліджувати досвід країн, де діє суд присяжних, аналізувати фактори що впливають на його діяльність (законодавчі, організаційні, методологічні, психологічні), класифікуючи їх на сприятливі та деструктивні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. – С. : ТОВ «ВВП Нотіс», 2012. – 48 с.
2. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України : навч. посіб. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 576 с.
3. Мельник В.В. Искусство доказывания в состязательном уголовном процессе / Мельник В.В. – М. : Дело, 2000. – 496 с.
4. Щерба В.Н. К вопросу о суде присяжных в странах мира: проблемы и перспективы развития. Материалы международной научно-теоретической конференции Шимкентского юридического колледжа им. Б. Момишулы МВС Республика Казахстан. – 2010 г. – С. 292–296.
5. Лебедев В. Присяжные выносят чересчур много оправдательных вердиктов [Электронный РГ ресурс]. – Режим доступа : <http://www.newsru.com/russia/07apr2006/lebedev.html>.
6. Кузнецова Т. Какой суд лучше: обычный или с присяжными? // Аргументы и факты в Украине. – 2004. – № 27. – С. 15.
7. Лорени Бахмайер-Винтер, Джереми МакБрайда, Еріка Сванідзе Висновок щодо проекту Кримінального процесуального кодексу України. Joint Programme between the European Union and the Council of Europe on Transparency and Efficiency of the Judicial System of Ukraine (TEJSU project). – Страсбург, 2011. – 91 с.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року, Харків-2013 «Фактор» за ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбиди, М.І. Хавранюка. Центр політико-правових реформ. – 1072 с.
9. Дорогин Р.В. Практика реализации обвиняемым ходатайства о рассмотрении дела судом РГ присяжных [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://io.udsu.ru/st/uio.portal>.
10. Марченко Р. Почему надо защищать суд присяжных: плюсы и минусы судебной реформы // Зеркало недели. – 2011. – 9 июля. – С. 6.
11. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе // Избр. произв.. – М. : Госюриздат, 1959. – Т. 1. – С. 59–60.
12. Тоні О. Про право. Короткий вступ. – К., 1997. – С. 96.